

İSİMLER'DEN KELİMELER'E: ADEM'DEN İBRAHİM'E İNSAN ZİHNİNİN TEKÂMÜLÜ

- from *asmâ* to *kalimât*: the evolution of human intellect from Adam to Abraham –

Prof.Dr.Şaban Ali DÜZGÜN

Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi

duzgun@divinity.ankara.edu.tr

Abstract *The Prophet Abraham has a distinct and distinguished mastership among the prophets. The intellectual level he displayed in his debate with the pagans and in his reflection over the created realm shows this distinct place in the history of religions. The Qur'anic term kalimât has the key role to grasp Abraham's historic role, so this paper compares this term with asmâ of Adam. While the former shows an advanced intellectual level of human conception the metaphysical world, the latter represents a kind of nominalism. Through these two term, this paper analyses the evolution of human intellect from Adam through Abraham, a wise and trusted guide of believers who not only want to believe but to justify this belief with compelling evidence i.e. kalimât as referred in the Holy Qur'an.*

Key Words: *Abraham, Adam, intellectual evolution, kalimât, asmâ.*

Giriş

İnsanlığın zihinsel gelişim tarihi açısından bakıldığında, Peygamberler içerisinde Hz.İbrahim'in yeni bir gelişim evresini temsil ettiği görülür. Tarihin akışını değiştiren *ulu'l-'azm* peygamberlerden sonra gelenlerin, öncekilerden daha gelişmiş bir mesaj içeriğiyle bir üst aşamayı temsil edecekleri nübüvvet yasalarından biridir:

“Onlara (sonra) gönderdiğimiz her âyet, (daha önceki) kardeşlerinden daha büyüktür” (43.48).

İnsanlığın yükseltildiği bu aşamanın, daha öncekilerden farklılığını gösteren birçok işaret olmakla birlikte, hakikatin insanın anlam(landırma) dünyasındaki temsil düzeyinin bir üst aşamaya yükselişinde İbrahim'e verildiği söylenen *kelimât* (kelimeler)ın ayrı bir yeri vardır. İbrahim peygambere verilen bu *kelimeler* üzerinden, insanlığın zihinsel gelişiminin izini sürmek mümkündür; zira her peygamberin, kendi kavminin diliyle gönderildiğini söyleyen Kur'an ayetindeki **dil**, konuşulan dilin ötesinde, zihin seviyesine, varlığı kavrama tarzına ve reel ve ideal boyutlarıyla bir anlam dünyasının var olup olmadığına işaret eden daha geniş bir referans çerçevesine sahiptir. Buna bağlı olarak, peygamberlerin mesajının, muhataplarının seviyesiyle ilişkisini düşündüğümüzde, aslında İbrahim'le

birlikte insanlığın yeni bir aşamaya yükseltildiğini fark ederiz. Aşağıda, Âdem’le (ilk insan nesli) başlayan bu gelişim sürecinin İbrahim’le nasıl bir seviyeye ulaştığının izi sürülecektir.

İsimler Dünyası

Kur’an, insan cinsi için sınırlar belirlemiş, bu cinsin neleri bilip neleri bilemeyeceğini bir kanuna bağlamış ve bunu, Allah’la insan arasında bir **ahit** yahut **mîsak** olarak adlandırmıştır. Allah’ın insan cinsiyle yaptığı bu ahidin ana konularından biri, insanın salt maddi gerçekliğe gömülüp kalmaması, bu gerçekliğin temsil ettiği soyut anlamlar dünyasına ulaşma başarısını (‘*azm*’) gösterebilmesidir. Ancak insanın yapısına yerleşik olan potansiyellerin bütünüyle aktüel hale gelmesi, bir süreç içinde olabilmektedir. İnsan cinsinin zihinsel gelişim aşamaları, bir çocuğun zihinsel gelişim aşamalarından farklı değildir. İlk insandan itibaren, insan zihninin bir tekâmül sürecine girdiği ve nesnelere gerçek anlamıyla kavraması için uzun bir sürecin işlemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Aslında somut ve soyut boyutlarıyla âlemi algılama ve kavrama kudretinde olan insanın bu iki yeteneğinin ilk etapta beraber aktüelleşemediği görülür. Gelişim yahut tekâmül mantığına uygun olarak, Âdem (insan) fiziki âlemi algılamasını ve ötesini kavramasını mümkün kılacak bir donanıma kavuşturulmuştur. Bu donanıma Kur’an, **isimler** (*el-esmâ*) olarak atıfta bulunmaktadır:

“Allah Âdem’e (ilk insana) bütün isimleri öğretti” (2:31).

Öyle görünüyor ki, insan Hz. İbrahim’e kadar bu isimlerin sadece fiziki boyutunda kalmıştır. İsimler, (*esmâ*) fiziki âlemde yer tutan (yıldız, ay, güneş, vs.) varlıkların nominal değerleri olarak iş görmüştür. Bu evrede, yıldız yıldız, ay da ay olarak kalmıştır. Hz.İbrahim’e kadar insanlığın zihnine, varlıkların kendilerinde taşıdıkları isim değerleri hâkim olmuş, bu isimlerin görünen yüzlerinin ötesinde taşıdıkları sembolik anlam kavranamamıştır. Hz.Âdem kıssasındaki insanın cennetten (metafizik âlem, soyut kelimeler dünyası) dünyaya (salt maddi gerçeklikler dünyası, isimler dünyası) düşüşü, kendisinden beklenen kavrayış seviyesini ortaya koyamadığını gösteren bir anlatımdır.

Bu kavrama zayıflığından dolayıdır ki, Allah’la insan cinsi arasında yapılan ahit, henüz fiziki dünyaya adapte olma aşamasında bulunan insanda arzu edilen sonucu vermemiştir. Bunun için kavramsal zekâ gelişiminin başlatılacağı İbrahim peygambere kadar beklemek gerekmiştir. Şu ayet bu durumun tasvirinden ibarettir:

“Gerçek şu ki Biz daha önce Âdem’e de ahit vermiştik ama o bunu unuttu; ahdimiz konusunda onda bir başarı (‘*azm*’) göremedik” (20:115).

Kelimeler Dünyası

İnsan potansiyelinin İbrahim'e kadar yanlış aktüelleştirilmesi iki şekilde tezahür etmiştir: İlk olarak varlıklara, somut anlamlarının dışında bir anlam yüklenememiştir. Yıldız sadece yıldız olarak görülmüş, kendi gerçekliğinin ötesinde bir Varlığa işaret edecek sembolik değeri keşfedilemediği için, insanın öteleri kavrama kudreti perdelenmiştir. İkinci olarak, bu somut varlıklar anlamlandırılmaya başlanınca da, yanlış anlamlar yüklenmiştir. Bu kez de yıldız; yıldız olmaktan çıkarılmış, tapılan bir nesneye dönüştürülmüştür. Bu ikinci aşama, peygamberlerin mücadelesinin ana eksenini oluşturur.

İbrahim'e kadar, **insan-insan** ve **insan-doğa** ilişkisini aşamayan Âdemoğlu, İbrahim'le birlikte kavramsal zekâ gelişimini tamamlayarak metafiziği (insan-Allah ilişkisi) kavrayabilecek bir bilinç düzeyine yükselmiştir. Bu bilinç düzeyi, **isimlerin** içini **kelimelerle** doldurmayı, isimleri birer **delil** olarak kullanabilmeyi ve sonuç olarak somut dünyanın ötesine uzanabilmeyi mümkün kılmıştır. Bunu sağlamak üzere İbrahim'e önce **kelimeler** verilmiş ardından da **delilli** düşünme tarzını geliştirdiği için de insanlığın derecesi, kendinden önceki döneme kıyaslandığında, bir üst seviyeye yükseltilmiştir. Kur'an'ın meseleyi tasvir tarzına bir göz atalım:

“Bir vakit İbrahim'i Rabbi kelimelerle sınıdı. O, onların gereğini yerine getirince, “Ben seni bütün insanlara önder yapacağım” buyurdu. ...” (2:124).

“Allah, delillerle İbrahim'in derecesini yükseltti” (6:83).

“Andolsun ki Biz, İbrahim'e daha önce olmayan bir rüşt (ergin bir zihin) verdik” (21:51)

İbrahim'in tarihte yarattığı bu zihinsel devrim ve bilinç düzeyinin kaybedilmemesi ve insanlığın yeniden bir düşünüş yaşamaması, için bütün din mensupları, İbrahim'in dininde (**milleti İbrahim**) içerilen ve bozulmamış insan doğasına yaslanan **hanifliğin** temel ilkelerine bağlanmaya çağırılır. Kendini bilmezlerden başka hiç kimsenin de İbrahim'in dinine sırt çevirmeyeceği söylenir (2: 130).

İbrahim'e insanlığın gelişim tarihini üst bir evreye tekâmül ettirecek gücün verilmesi, Kur'an'a göre bir sınamanın ardından gerçekleşmektedir. Âyetin anlamına göre, İbrahim bazı kelimelerle (*kelimât*) sınanmış, bu sınamadan başarılı bir şekilde geçtiği için de, **kavminin** onu sıkıştırdığı sığ bir zihnin ürettiği inkâr ve zulüm kalıplarından (9:72; 22:44) kurtarılarak, **kelimelerin** hâkim olduğu, evrensel bir dünyanın insanlarına önder yapılmıştır.

İslam bilginleri, Allah'ın İbrahim'i üç şeyle sınadığını yazarlar: Nemrud'un ateşiyle, oğlunu kurban ettiğini gördüğü rüyasıyla ve hiçbir ziraat imkânı bulunmayan çölün ortasına (Mekke'ye) ailesinin göçüyle. Ancak bu üç sınama unsuru, İbrahim'i böyle bir önderlik testinden geçirme özelliğine sahip değildir. Bütün insanlığa önderlik yapabilmek, insanlığın zihinsel sorgulamalarına cevap verebilecek ve bütün şüphelerini ortadan kaldıracak bir yeterlilik imtihanını

başarmakla mümkün olabilir. O halde, İbrahim'in *kelimeler*le olan bu imtihanı nasıl anlaşılmalıdır?

İbrahim'le ilgili Kur'an pasajları bir bütün halinde okunduğunda, İbrahim'in sınındığı *kelimelerin*, insanlığın gelişim aşamalarından en ciddi olanına işaret ettiği görülecektir. Bu aşamada İbrahim, metafizik sorgulamaları yapmasını mümkün kılacak kelimelerle ve bu kelimelerin temsil ettiği anlam dünyasıyla ilk kez karşı karşıya getirilmiş ve metafizik sorgulamaları İbrahim'in (insanlığın) kaldırıp kaldıramayacağına yönelik sına, başarıyla sonuçlanmıştır.

İbrahim'in tarihte kırılma yaratan (*ulu'l-'azm*) Peygamberler (Nuh, Musa, İsa, Muhammed (a.s.) (33:7; 48:35) arasında sayılmasının yegâne sebebi, insanlığa bu metafizik sorgulamaların kapısını açmasında yatmaktadır. İbrahim aklın, insafın, vicdanın ve sezgilerin, insanı kaçınılmaz olarak çekip götürdüğü metafizik sorgulamaları başlatan ve Allah'ın varlığına ve birliğine, delile dayalı olarak ikna olan ilk örnek modeldir (6: 74-87). Babası (*vâlid*) Terah'ın ve geçmişin bütün akıl dışı inançlarını kendinde toplayan atası (*eb*) Azer'in ve de her türlü erdirici düşünceyi boğmaya çalışan despotların temsilcisi Nemrud'un dünyasının tam ortasına İbrahim **hanîf** olarak gönderilir. Allah'ın İbrahim'le yaptığı bir ahid'e (2:130-140;-68; 16:120-124; 42:13) dayalı olarak kazanılan bu hanîfliğin sağladığı güç ve cesaretle Babil, Urfa, Mısır, Arabistan, Suriye ve Filistin gibi geniş bir coğrafyanın yanlış inanış ve bağlılıklarına saldırır. İbrahim ilk hanîf olarak, adı var kendi yok (nominal) bütün tanrıları ve onların şimdiki ve geçmişteki bütün bağlılıklarını karşısına alır. :

"Taptıkları hiçbir şey değil, bunlar sırf sizin ve atalarınızın uydurduğu içi boş isimler ..." (53:23).

İbrahim bunu yaparken, delilli bir şekilde reddetmeyi mümkün kılan bozulmamış insan doğasına yaslanır. İbrahim, kendilerine bile faydası dokunmayan bu tanrılara sunulan her türlü bağlılığı tahtından indiren bir bilinç devrimi gerçekleştirir ve bu sahte Tanrı'ları, gerçek (**Hak**) olan Allah'a kurban eder. **İbrahim'in gerçekte kurban ettiği, bütün bu sahte tanrılar ve bu sahte tanrıları üreten zihin ve bu tanrılara yönelen bağlılıklardır.** Peki, İbrahim bunu nasıl yapmıştır?

Bu kelimelerle sınıanma, o ana kadar hâkim olan ilkel insan zihninin aşıldığı ana işaret eder. Bu aşama, insanın o ana kadar anlam arayışını tabiata odaklayışının ve tabiat güçlerine bağımlılık geliştirerek kendini zelim edişinin sonlandırılmasıdır. Zillet, Arapça'da güçlü olanın zayıf olanın hâkimiyetine girmesiyle yaşanan bir hal olarak tanımlanır. İbrahim'e kadar insanlığın yaşadığı hali tanımlayan en iyi kelime budur. Zira inanmak isteyen daha doğrusu yana yakıla yaşamını anlamlı kılacak öğelerin peşine düşen insan zihni, İbrahim'e kadar yıldız, ay, güneş gibi **doğal güçlere** inanmakta, onlara bağlanıp güvenmekte, onlara ibadet etmekte ve onlara kurbanlar kesmekteydi. İnanmak, bağlanmak, güven-

mek, ibadet etmek gibi *kelimelerin* yönlendirildiği bu yanlış adresler, ilk kez İbrahim’le birlikte Gerçek (Hak) Olan’a çevrilmiş ve kelimelerin **doğa ötesi bir güce**, Allah’a ulaşmasına imkân verilmiştir. Tabiatın bünyesine sindirilen cin, şeytan, hayalet gibi insana hükmettiği sanılan varlıklar yerlerinden sürülmüş, astrolojik güçler üzerinden kurulan bağlantılar çökertilmiştir. İlginç bir şekilde Aydınlanma Dönemi’nde tabiat mitolojik unsurlardan soyundurma çabasının ilk adımı olarak gösterilecek şekilde, İbrahim eliyle, insanın tabiatı gerçek kimliğiy-le görmesine zemin hazırlayan bir temizlik hareketi yapılmıştır. Tabiatın dışında bir kudret olarak Allah’ı keşfeden bu metafiziksel zihin, ilk kez **sonsuzluk** fikrini keşfederek, evrende kendi yerini görme imkânına da kavuşmuştur. Hülâsa İbrahim *kelimelerle* bütün varlık halkalarını yeniden adlandırıp konumlandırmış, her varlığı ait olduğu yere oturtan bir hareketi başarıyla tamamlamıştır.

Unutulmamalıdır ki, İbrahim, insanın bozulmamış zihnini ve fitratını temsil eder. İbrahim’in yaşamındaki her evre ve sorgulama, farklı şüpheleriyle, ikna olma ihtiyacıyla ve sorgulamalarıyla bir insan zihnini temsil etmektedir. O halde, İbrahim’in başardığı şey, rüş sahibi olan (21:51) ve sağduyuya dayanan bir insanın başarması beklenen şeydir. Kur’an, İbrahim üzerinden řu noktalarda yaratılan kırılmalara dikkatimizi çekmektedir:

- Her türlü sır ve gizemi yapısından söküp atarak, tabiatı gerçek kimliğine kavuşturmuştur. İnsanın korkularına kaynak gösterilerek insana yabancılaştırılan tabiatı, yaratana referansla ümit kaynağına dönüştürmüştür. İnsan korkularının kaynağı durumundaki gök gürültüsünün bile aslında Allah’a hamd ettiğini beyan ederek (13:13), tabiat algısında bir kırılma yaratmıştır.

- İnsanı gerçek kimliğine kavuşturmuş, onu tabiatın gizemli güçlerine bağımlılık konumundan kurtararak Allah’ın yaratma planındaki onurlu konuma yüceltmiştir.

- İnsan zihninin tabiatın ötesine geçme gücünü keşfederek, insana metafizik dünyanın kapılarını aralamıştır. Allah, kendini arama sürecinde akıl yürütme-yi İbrahim’e yaptırarak, akli Allah’ın yeryüzündeki terazisi olarak yüceltmış, bu teraziye konacak değeri olmayan ilahları birer kuruntu olarak reddetmiştir.

- İnsana, Allah’ın tabiatın içinde değil de ötesinde aranması gerektiğini öğ-retmiş, O’nu insanın beş duyusunun doğrudan keşif alanının dışına çıkararak, iman, güven, bağlanma gibi soyut *kelimelerin* nesnesi haline getirmiştir.

- İbrahim, kan bağıyla bağlandığı **kavminin** sığ düşünce yapısını **kelimelerle** söküme uğratmış, bunun yerine, **düşünce** bağıyla birbirine bağlanan büyük insanlık ailesinin temellerini atmıştır.

İbrahim’e ve milletine selam olsun!